

(2020) V príprave.

Text do knihy Karola Sudora

LADISLAV KOVÁČ (1932) sa narodil v Závažnej Porube na Liptove, vyštudoval biochémiu na Karlovej univerzite v Prahe. Od roku 1956 pôsobil na Univerzite Komenského v Bratislave, v rokoch 1966-1970 ako vedúci katedry biochémie. Po normalizácii ho začiatkom 70. rokov zo školy prepustili, zamestnal sa ako klinický chemik v psychiatrickej liečebni v Pezinku. November 1989 ho ako vedeckého pracovníka zastihol na Ústave fyziológie hospodárskych zvierat SAV v Ivanke pri Dunaji. Od decembra 1989 do júna 1990 bol ministrom školstva v prvej ponovembrovej vláde národného porozumenia a tri mesiace aj v novej vláde, ktorá vznikla po prvých slobodných voľbách. Dva roky pôsobil ako veľvyslanec Československa v UNESCO v Paríži. Má za sebou množstvo vedeckých pobytov v zahraničí, je autorom viacerých kníh. Dodnes pôsobí ako emeritný profesor na Prírodovedeckej fakulte UK.

V rámci normalizácie vás komunisti ako vedca vyhodili z prírodovedeckej fakulty. Po práci klinického chemika na pezinskej psychiatrii ste sa zamestnali na Ústave fyziológie hospodárskych zvierat SAV v Ivanke pri Dunaji. Komunisti vám dovolili vrátiť sa k vedeckému výskumu s projektom vyvinutia zelenej kravy, ktorá by žila zo slnečného žiarenia. Tam vás zastihol november 1989. Čakali ste ten zlom?

V tú dobu Milan Kundera v emigrácii vo Francúzsku vyslovil obavu, že to, čo Rusi u nás zaviedli, má šancu vydržať stáročia. Naši disidenti doma s jeho odhadom nesúhlasili. Ja po vyhodení z univerzity som veril, že sa na školu čoskoro vrátim, ale nečakal som, že tak bude až po dvadsiatich rokoch. Ako by sa nič nebolo hýbalo. Chodil som na neformálne stretnutia s rôznymi ľuďmi, v postate to boli akési nelegálne bytové semináre, cez ktoré sme sa snažili udržovať duchovný život. Jeden z nich viedol môj brat Bohuš, kde som sa zblížil s literátmi, čo boli v nemilosti režimu, iný organizovali biológ Paľko Demeš a psychológ Dušan Ondrušek a tam sme hovorili o vede, a ešte iný Soňa Čechová, ktorej syn bol jeden z mála slovenských signatárov Charty 77.

Do dejín Novembrovej revolúcie vstúpil seminár, ktorý sa konal aj 18. novembra 1989 v byte Soni Szomolányi. Riešili sme tam, že keď už padol Berlínsky múr, či nie je čas niečo zmeniť aj u nás. Dospeli sme k záveru, že tu nieto síl, ktoré by mohli s čímkoľvek pohnúť. Rozoberali sme všetky alternatívy. Robotníci to nemohli byť, lebo sa nemali až tak zle. Inteligencia bola skorumpovaná. Kto teda?

Žeby študenti?

Tí nikomu z nás ani nenapadli.

A aký bol váš názor na tom seminári?

Povedal som, že zmena je síce potrebná, ale musí sa začať jasným vyhlásením, že komunistická strana je zločinecká organizácia. A tú treba zakázať. Vyvolalo to rozpaky, lebo tam sedeli aj niektorí členovia strany. Ale boli tam aj ľudia, z ktorých sa čoskoro stali prominenti Verejnosti proti násiliu, vrátane Martina Bútoru, Jána Budaja i iných.

Zrazu do miestnosti vošla Sonina dcéra aby nás informovala, že v televízii práve oznámili, že deň predtým v Prahe pri pokojnej manifestácii zabila polícia nejakého študenta. V tej chvíli sme všetci konštatovali, že zmena je tu a musíme konať. Odvtedy sme sa nezastavili.

Pôvodne ste pritom mali svoje iné osobné plány.

Požiadala som o pracovné voľno z pracoviska v Ivanke, aby som mohol nerušene písať o syntetickej vede, ktorú som vtedy začal konštituovať – o kognitívnej biológii. Spájala totiž celú moju prácu z biológie, biochémie, živočíšnej fyziológie, genetiky aj psychiatrie.

V tom čase som mal zmluvu s nakladateľstvom SAV, že mi o kognitívnej biológii vydajú knihu. Dokonca som sa rozhodol, že kým sa udejú všetky potrebné spoločenské zmeny, ja odídem z Bratislavy a budem si písať. Ocestoval som na chatu, aby som mal pokoj, ale keď som videl, ako sa všetko prudko rozbehlo, vrátil som sa. Nedalo sa to ignorovať.

A prvýkrát po dvadsiatich rokoch ste vstúpili aj na pôdu prírodovedeckej fakulty, z ktorej vás vyhodili, hoci výsledky výskumu vášho tímu na fakulte sa dostali do užšieho výberu návrhov na Nobelovu cenu, ako sa neskôr, už po jeho zlikvidovaní, ukázalo.

Áno, ocitol som sa v posluchárni tvárou v tvár nepokojným študentom, volajúcich po zmene. Ale aj medzi funkcionármi fakulty, ktorí študentov presviedčali – majte rozum, neprotestujte, neraz v histórii ste preto skončili zle. Ale keď som pred sebou videl tie mladé odhodlané tváre, došlo mi, že toto je tá sila, ktorá všetko zmení.

To ste netušili, že už o pár dni budete ministrom školstva.

Veru nie. Ľudia, s ktorými som sa stretával na tých seminároch, si však uvedomili, že treba čo najskôr zostaviť novú vládu, ktorá nás privedie k prvým slobodným voľbám. Problém bol, že prakticky nikomu z VPN sa do nej nechcelo ísť. Mysleli si, že budú riadiť politikov zo svojich kresiel intelektuálov.

Kto vám ponúkol ten post?

Zavolali si ma Milan Kňažko s Jánom Budajom. Povedali mi, aby som sa stal ministrom školstva, že ma navrhujú študenti, ale aj učitelia a vedeckí pracovníci. Samozrejme som to odmietol, ani mne sa nechcelo ísť medzi politikov. Navyše som sa dozvedel, že predsedom vlády, ktorej sa hovorilo vlada národného porozumenia, bude Milan Čič, posledný komunistický minister spravodlivosti. S ním som fakt vo vláde sedieť nechcel.

Nakoniec vás však presvedčili.

Zlomili ma informáciou, že ministrom kultúry bude Ladislav Chudík. Veľký umelec a muž, ktorý v r. 1968 po vstupe okupantských vojsk do Československa osobným príkladom demonštroval, v čom je povinnosť vzdelanca v národe: byť vzorom a v kritických chvíľach stáť na čele. Zároveň ma o to, aby som funkciu vzal, žiadali aj moji spolupracovníci z ivanského ústavu. Vraveli, že konečne je tu šanca niečo s našou vedou a s našim školstvom urobiť. Po týždni od prvej ponuky som teda prišiel na VPN za Kňažkom a Budajom, a povedal im, že tú funkciu beriem.

Na druhý deň, 12. decembra 1989, som sa chystal na autobus do Ivanky pri Dunaji, teda na pracovisko, a zrazu mi zazvonil telefón. Oznamili mi, že volajú z úradu vlády a mám byť na poludnie menovaný ministrom. Po slávnostnom uvedení do funkcie absolvoval som prvé zasadnutie vlády i prvý rozhovor s novinármi. Na otázku, čo považujem za svoju hlavnú úlohu, som odpovedal: narovnať skrivenú chrbticu učiteľov.

Ešte predtým som sa bol osobne predstaviť lídrom študentského hnutia na VŠMU. Ani ma tam nechceli pustiť, lebo na bráne mali svoju stráž, ktorá ma nepoznala. Musel som čakať, kým si overia, že som naozaj minister.

Potom sme sa so študentmi stretávali pomerne často. Chodievali za mnou, rokovali, debatovali, a musím povedať, že mali relatívne jasno v tom, čo chcú, čo im na školstve prekáža. Navyše, sám som si na ministerstvo pobral dvoch výborných námestníkov a viacero schopných mladých ľudí.

Konkrétne?

Napríklad Paľka Demeša, ktorý bol mikrobiológ. Začal viesť zahraničný odbor. Zorganizoval Slovenskú akademickú informačnú agentúru (SAIA), ktorá otvorila cesty študentom na západné univerzity. Veľmi sme sa snažili umožniť, aby čo najviac mladých mohlo študovať

vonku a nabráť tamojšie skúsenosti. Každý deň sme z Bratislavy vypravovali autobus, čo vozil študentov na vysoké školy vo Viedni.

Demeš, navyše, urobil jednu vec, na ktorú sa už zabudlo. Zaslúžil sa o to, že do Československa prichádzali dobrovoľníci, najmä z USA a Kanady, vyučovať angličtinu. Približne 1 200 cudzincov s označením „Education for democracy“ zasväcovali do anglického jazyka nie iba študentov na stredných a vysokých školách, ale aj záujemcov zo širokej verejnosti po celom Slovensku. Moja predstava totiž bola – a tak som ju aj verejne deklaroval – aby sme do 21. storočia vstupovali ako bilingválny národ, teda že angličtina bude druhým bežným jazykom našej výučby aj komunikácie.

Čo od vás požadovalo študentské hnutie?

Všeličo možné. Spomínam si, že moje druhé televízne vystúpenie bolo v diskusnej relácii Televízny klub mladých. Vystúpil tam šikovný chlapec zo študentského hnutia, ktorý navrhol, aby sme na jeden celý rok zastavili odbornú výučbu a venovali sa výhradne angličtine. Chcel, aby sme sa v priebehu roka stali anglicky hovoriacimi.

Bola to síce nádherná, ale predsa len idealistická a naivná predstava, ktorú som musel odmietnuť. Krásne to však ilustruje, aké pochopenie panovalo medzi nimi aj nami. Ja ako politik som chcel dosiahnuť to isté, len inou cestou.

S tým súvisí aj historka z vášho stretnutia s francúzskym veľvyslancom v decembri 1989. Keď ste mu povedali, že cudzím vyučovacím jazykom bude u nás angličtina, on zdvorilo navrhol, aby bol jazyk fakultatívny, a teda sa dala vybrať napríklad aj francúzština. A vy ste mu perfektnou francúzštinou odpovedali, že to predsa len bude angličtina.

To je pravda. Bol som v úzkom kontakte aj s rakúskym ministrom školstva Erhardom Busekom. Riešili sme mimo iné, aký komunikačný jazyk v našom stredoeurópskom priestore zvoliť, aby sme si všetci rozumeli. Zhodli sme sa, že to nemôže to byť nemčina, ale angličtina.

Na tom stretnutí s francúzskym veľvyslancom boli aj zástupcovia študentov, ktorí vtedy nepodporili vás s angličtinou, ale veľvyslanca s návrhom na fakultatívny jazyk. Možno neviete, že za odmenu im pri odchode z ministerstva ponúkol súkromnú stanicu. A tak ste nechtiac prispeli k vzniku Fun rádia.

Viem, že na tom stretnutí bola Zuzka Mistríková, ale že im potom veľvyslanec ponúkol rádio? O tom som teda netušil, ale ak je to tak, mám radosť.

Vráťme sa k tomu, čo všetko od vás ako ministra školstva žiadalo študentské hnutie.

Napríklad to, že keď demokratizujeme vysoké školy, študenti chcú mať na tej demokracii podiel, teda aj nejaké právomoci. Mal to byť akýsi návrat k starej stredovekej idee univerzity ako spoločenstva učiteľov a žiakov (Universitas magistrorum et scholarium). V praxi to znamenalo, že študenti chceli mať svoje zastúpenie v samosprávnych orgánoch vysokých škôl, teda v akademických senátoch.

Keď sme potom pripravovali vysokoškolský zákon, zavolali sme si vynikajúceho právneho poradcu Pavla Holländera, neskôr českého ústavného právnika. Práve on nám pomohol s presnými formuláciami v zákone. Spolupracoval s ním na tom Janko Pišút, môj námestník a neskorší nástupca na poste ministra.

Do zákona sa však dostala aj jedna vec, ktorá vás mrzí dodnes.

Nezvážili sme mieru úpadku spoločnosti, ktorý spôsobil komunizmus. Zákon stanovoval, že osobnosti, ktoré majú viesť fakulty i univerzity, dekanov a rektorov, demokraticky volia senáty. Nemohlo nám napadnúť, že človek, ktorý stojí na čele voliaceho orgánu, sa týmto orgánom sám dá zvoliť za dekana či rektora. Ako filozof práva Holländer dokazuje, že právo stojí na fundamente zamlčaných predpokladov morálky, slušnosti a stáročných zvyklostí a bez nich nemôže účinne fungovať. U nás neupadlo len právne vedomie a morálka, ale aj

spoločenské správanie, etiketa. Za podvody, klamanie, korupciu, demagógiu sa nikto nehanbí, stud ako sociálna emócia sa skoro vytratil.

Tak ste zaviedli do škôl ako predmet etickú výchovu.

Áno, šlo mi o to, aby sme zmiernili mravné poškodenie spoločnosti. Vtedy mi ani nenapadlo, že neskôr niekto príde s absurdným nápadom a urobí z etickej výchovy alternatívu pre deti ateistov k povinnej výučbe náboženstva! A to ja som uvažoval aj o presadení spoločenskej výchovy, teda etikety ako výchovy k slušnému správaniu.

Jedna historka krásne ilustruje vtedajších cynikov a prezliekačov kabátov. Prišiel za vami Juraj Zvara s kolegami z Vysokej školy politickej, teda zo školy, ktorá produkovala kádre aj pre ústredný výbor komunistickej strany s tým, že už teda nebudú učiť marxizmus-leninizmus, ale ponúkajú svoje služby novému zriadeniu ako učitelia politológie a modernej filozofie.

To sa len opakovala história z roku 1968, keď sme ešte netušili, že sem vkročia okupačné vojská. Počas toho odmäku tiež na vedeckej rade našej fakulty prišli učitelia marxizmu a leninizmu s oznamom, že budú vyučovať dejiny filozofie. S tým, že prestávajú vyučovať aj vedecký ateizmus a nahradia ho dejinami náboženstva.

Vtedy som im povedal, že je to úžasné, len najskôr by si mali tie dejiny filozofie aj náboženstva preštudovať. Len čo potom prišla normalizácia, ma títo istí ľudia, ktorí opäť obrátili kabáty, tvrdo likvidovali a keď sa k nim pridali aj iní zakomplexovaní a závistliví kolegovia, nakoniec vyhodili z fakulty.

Ono je to tak – keď nemáte chrbticu ani charakter, pripadá vám normálne ideologicky slúžiť jednému režimu, a keď ho nahradí iný, okamžite sa prispôbíte a slúžite aj jemu.

No a z toho všetkého nakoniec vznikol iný škandál. Čosi ste o tom povedali novinárom a tí to prekrútili tak, že sa urazili učitelia v celej krajine.

Sotva čo Zvara a jeho partia marxistov-leninistov opustili ministerstvo, prišli za mnou dve mladé novinárky. Vylíčil som im, čo som práve zažil a ako sa takto služieb reformovania školstva ponúkajú verní služobníci starého režimu. Začínajúce novinárky možno robili svoj prvý rozhovor v živote s pozoruhodnou interpretáciou: Vraj nový minister školstva označil všetkých slovenských učiteľov za pliaga a mäkkýšov bez vlastného názoru.

Zranilo vás to?

Veľmi. Vždy som chápal funkciu učiteľa ako kľúčovú v udržovaní zdravia a stability spoločnosti. Aj som to vyjadril vo svojej knihe „Krása a vznešenosť učiteľského povolania“. Až donedávna mala škola konzervujúcu funkciu, priväzovala mladých ľudí k hodnotám kultúry, v ktorej majú žiť. V našej dobe sa ale poslanie školy zmenilo: má učiť rýchlemu a adekvátnemu prispôbeniu sa na rýchle zmeny spoločnosti. Učiteľské povolanie sa stáva jedným z najťažších. Ale preto by aj malo byť jedným z najprestížnejších.

Je pravda, že sa vám nepáčilo, aby na Slovensku po revolúcii fungovala osamotená Verejnosť proti násiliu a v Česku Občianske fórum?

Áno. Ako človek, ktorý bol vždy Čechoslovák, som súhlasil s ľuďmi v Košiciach, ktorí tiež nezaložili VPN, ale preferovali spojenie s OF. Aj ľudí v bratislavskej VPN som presviedčal, že cestou je jedno spoločné hnutie, nie dve osamotené. Dokonca si myslím, že by nám boli prospeli aj spoločné federálne politické strany.

Rovnako sa na spoločnej existencii nevedeli dohodnúť české a slovenské študentské hnutie. Nakoniec sa začiatkom januára 1990 rozhádali. Aj ma tuším zavolali ako mediátora, ale nebol som úspešný. O to nešťastnejší som bol po tom, čo sa spoločný štát rozpadol.

Ale ved' neexistovalo ani federálne ministerstvo školstva. Česi mali svoje, my svoje.

To je pravda, preto som navrhoval, aby bolo aj federálne ministerstvo vysokých škôl a vedy, pričom pod národné ministerstvá by spadali len základné a stredné školy. Pri dnešnej úrovni našich vysokých škôl som presvedčený, že by to pre nás bolo plus. Žiaľ, nestalo sa.

Hnevá vás dnes niečo zásadné, čo ste ako prvý porevolučný minister školstva mali zmeniť, ale neurobili ste to?

Áno, sú to dve podstatné veci.

Aká je prvá?

Po revolúcii sa dostali k moci ľudia ako Václav Klaus, ktorý tvrdil, že najskôr treba transformovať ekonomiku, až potom všetko ostatné. Mal som trvať na tom, že školstvo a veda sú rovnaká priorita ako ekonomika.

Za ministra školstva vtedy v Česku zvolili človeka, ktorý bol za bývalého režimu členom kolaborantskej Československej strany socialistickej. Tá robila štafáž komunistickej strane, aby sa voľby mohli tváriť ako pluralitné a demokratické. V Česku sa teda školstvo najskôr nereformovalo, my na Slovensku sme boli oveľa ďalej. Nakoniec aj tam začali vychádzať z našej novej legislatívy, opierali sa o ňu pomerne dlho.

Keď som od českého ministra školstva chcel, aby sme sa dohodli, že tituly docentov a profesorov, ktoré boli prijaté za normalizácie, budú zrušené, odmietol to. Pritom môj návrh bol odôvodnený, lebo komunisti prijali zákon, ktorý umožňoval stať sa docentom aj bez habilitačnej práce.

Nepochodil som uňho ani s tým, že som bol proti zriaďovaniu nových vysokých škôl. Za mnou aj za ním chodili lobisti z rôznych malých miest a vyhlasovali, že chcú mať vlastné univerzity. Bol som proti tejto inflácii vzdelania. Chcel som, aby na Slovensku boli len štyri univerzitné centrá. To by zaručovalo kvalitu, nie, ako je to dnes, že vysoká škola je pomaly všade a tomu zodpovedajú aj ich pedagógovia a absolventi.

A tá druhá?

Je nemenej závažná. Týka sa vzťahu vysokoškolského vzdelávania a vedeckého výskumu.

Keď sme pripravovali vysokoškolský zákon, chcel som do návrhu dostať definíciu, že vysoké školy sú vedecko-výskumné inštitúcie určené pre základný výskum, ktorý zároveň slúži výchove vysokoškolských študentov. Formulácia mala vyjadriť jednotu a neoddeliteľnosť vedeckého bádania a vysokoškolskej výučby.

Za komunizmu tomu bolo ináč. Základný výskum sa mal primárne pestovať v ústavoch akadémie vied a vysoké školy mali byť inštitúciami pre výchovu vzdelanej inteligencie, oddanej marxistickému svetonázoru a slúžiacej budovaniu komunizmu. Moja predstava bola, že by sa akadémia vied premenila na jednu alebo viac vysokých škôl a aby tak intelektuálny potenciál pracovníkov akadémie vied slúžil naraz ako vedeckému bádaniu tak aj výchove mladých špecialistov so znalosťami na úrovni najnovšieho vedeckého poznania. Musím povedať, že som v tomto svojom chápaní bol blízko názorom nového postkomunistického predsedu Československej akadémie vied Otta Wichterleho.

Čo by to znamenalo dnes?

Dnes sa v Európe naplňuje program, aby aspoň 40% mladých Európanov malo vysokoškolské vzdelanie. Na Slovensku takýto bezprecedentný rozmach vysokých škôl priniesol so sebou obrovský nárast počtu univerzít a s ňou aj všetky tie neduhy, ktoré sú očividné. Sú predmetom nie odborných analýz, ale ironizovania a zosmiešňovania laickou verejnosťou a komických výhovoriek popredných politikov, ktorým chýba to, o čom som hovoril ako o dedičstve z komunizmu: stud, pocity zahanbenia, slušnosť a dôstojnosť.

Keby bol býval intelektuálny potenciál akadémie vied adekvátne využitý pre výchovu a vzdelávanie, boli by sme dnes v menšej duchovnej, mravnej a právnej biede.

Po prvých slobodných voľbách ste sa opäť stali ministrom školstva. Po troch mesiacoch ste však odišli. Prečo?

Pri ustanovovaní novej vlády bol som jej predsedom Vladimírom Mečiarom menovaný za ministra školstva a vedy. Mečiar poznal moje názory na potrebu jednoty vedeckého bádania a vysokoškolského vzdelávania a premenoval názov ministerstva bez toho, aby mal súhlas slovenského parlamentu. Nedarilo sa mi vysvetliť mu, že sa takto vládnuť nemôže. Čoskoro

sa mi stalo jasným, že sa s ním nedá spolupracovať a rozhodol som sa z vlády odísť. Keď neskôr od neho postupne odpadávali iní politici, vymyslel som termín „Mečiarovo meradlo“ ako mieru „politickkej inteligencie“. Mohol by som sa pýšiť, že som bol prvý v dlhom rade „odpadlíkov“, ale nevyjadrovalo by to hlavnú príčinu. Tá spočívala v tom, že ma politika začala nudiť. Som človek, ktorý potrebuje výzvy, zmenu. Chcel som sa vrátiť ku vede. Prijal som ponuku zastupovať Československo v UNESCO v Paríži, aby som sa tam mohol stretávať s vedcami zo sveta a venovať sa rozvíjaniu kognitívnej biológie.

Dnes však považujem za chybu, že som z postu ministra odišiel. Keby som bol vydržal a presadzoval zásadu, že prioritou štátu mala byť, paralelne s ekonomickou reformou, mravná a právna regenerácia spoločnosti a výchova novej ušľachtilej generácie, hádam som mohol účinnejšie ovplyvňovať dianie u nás a možno aj v Európe. Politická moc je mohutnou sociálnou silou – to je vari hlavná lekcija, ktorú som dostal počas svojej krátkej exkurzie do politiky a snažím sa ju odovzdávať mladým ľuďom.